

УДК 343.3

<https://doi.org/10.34142/23121661.2024.39.04>

orcid. org / 0000-0002-8703-7003

© Корабель М.Г., 2024

orcid. org / 0000-0002-6019-1086

© Павленко Т.А., 2024

М.Г. Корабель, Т.А. Павленко**ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ
КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****M. Korabel, T. Pavlenko****EXEMPTION FROM CRIMINAL
LIABILITY IN THE CONTEXT
OF COLLABORATION**

Анотація. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію незалежної України, до Кримінального кодексу України було внесено значну кількість змін та доповнень. Метою статті є вивчення питання можливості звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. На підставі проведеного аналізу ч. 2 ст. 111 КК України «Державна зрада» звільнення від кримінальної відповідальності громадянина України за наявності певних передумов, було зроблено спробу визначити передумову звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність». Однією з основних вимог звільнення від кримінальної відповідальності встановлено відсутність настання тяжких наслідків, загибелі людей, заподіяння шкоди у великих та особливо великих розмірах та відсутність заподіяння шкоди національній безпеці України. В науковій статті значна увага приділяється умовам, в яких було вчинене кримінальне правопорушення. Проаналізовано приклад вчинення колабораційної діяльності в умовах крайньої необхідності, з метою запобігання настання більш тяжких наслідків. Розглянуто вольову ознаку суспільно небезпечного діяння, присутність непереборного психічного примусу (демонстрація зброї, з усвідомленням можливості її застосування), присутність непереборного фізичного примусу (заподіяння шкоди життю та здоров'ю іншим особам) тощо. З аналізу опрацьованого матеріалу було зроблено висновок про необхідність доповнення ст. 111-1 Кримінального кодексу України «Колабораційна діяльність» спеціальними підставами звільнення від кримінальної відповідальності за наявності певних передумов.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, колабораційна діяльність, державна зрада, кримінальне правопорушення, крайня необхідність, національна безпека, фізичний та психічний примус, воєнний стан, суспільно небезпечне діяння, тяжкі наслідки, форма вини.

Abstract. Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of independent Ukraine, a significant number of amendments and additions have been made to the Criminal Code of Ukraine. The article examines the issue of establishing the grounds for exemption from criminal liability in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine "Collaboration Activities". Based on the analysis of Part 2 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine "High Treason", which provides for exemption from criminal liability of a citizen of Ukraine in the presence of certain prerequisites, the author attempts to determine the prerequisite for exemption from criminal liability for a criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine "Collaboration Activities". One of the main requirements for exemption from criminal liability is the absence of grave consequences, loss of life, causing damage in large and especially large amounts and the absence of damage to the national security of Ukraine. The article pays considerable attention to the conditions under which the criminal offence was committed. The author analyses an example of committing collaboration in conditions of extreme necessity in order to prevent more serious consequences.

The author examines the volitional feature of a socially dangerous act, the presence of irresistible mental coercion (demonstration of weapons with awareness of the possibility of their use), the presence of irresistible physical coercion (harm to life and health of other persons), etc. Based on the analysis of the material analysed, the author concludes that it is necessary to supplement Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine "Collaboration Activities" with special grounds for exemption from criminal liability in the presence of certain prerequisites.

Key words: criminal liability, exemption from criminal liability, collaboration, high treason, criminal offence, extreme necessity, national security, physical and mental coercion, martial law, socially dangerous act, grave consequences, form of guilt.

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію незалежної України, перед національним законодавством постали нові виклики. Кримінальний кодекс України не став виключенням, значну кількість статей було змінено та доповнено новими складами кримінальних правопорушень. Нові виклики сьогодення призводять до збільшення дискусійних та проблемних питань у сфері забезпечення національної безпеки, що тягне за собою необхідність розгляду варіантів вдосконалення закону про кримінальну відповідальність. В запропонованій роботі вважаємо за доцільне розглянути відносно новий, для Кримінального кодексу України, склад кримінального правопорушення, а саме: ст. 111-1 «Колабораційна діяльність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-правової обумовленості та правового аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» були предметом дослідження багатьох науковців. Наприклад, проблемі вивчення кримінально-правових аспектів колабораціонізму як суспільно-політичного явища в сучасній Україні приділяє значну увагу Є.О. Письменський [1]. Також науковцями розглядалися ідеологічний і культурно-освітній колабораціонізм як окрема

форма колабораційної діяльності [2, с. 9]. Дослідники також приділяють значну увагу аналізу питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність [3, с. 384]. Проте, незважаючи на досить широкий спектр досліджень питання колабораціонізму, проблема звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність все ще залишається не вирішеною.

Метою статті є вивчення питання можливості звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Науці кримінального права відомо загальне та спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності. Відповідно до розділу IX Загальної частини КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності» особа, що вчинила кримінальні правопорушення передбачені ч. 1, 2, 3 ст. 111-1 КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Передумовою для застосування ст. 44-49 КК України є вперше вчинення кримінального проступку або необережного (умисного) нетяжкого злочину.

До підстав, передбачених у статтях розділу IX відносяться: дійове каяття; відшкодування завданих особою збитків або усунення заподіяної шкоди; якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною [4] тощо. В залежності від передбачених підстав суд має право або зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Ми спробуємо встановити та обґрунтувати необхідність внесення змін у ст. 111-1 КК України в частині звільнення від кримінальної відповідальності як спеціального виду звільнення, передбаченого в Особливій частині КК України. Доцільно розглянути це питання на прикладі ст. 111 КК України «Державна зрада», що є особливо тяжким злочином. Формальний склад кримінального правопорушення «Державна зрада» не потребує настання суспільно небезпечних наслідків та вважається закінченим з моменту вчинення діяння, передбаченого в диспозиції статті. В ч. 3 ст. 111 закріплено: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання» [4], відповідно якщо особа не вчинила ніяких дій та органам державної влади добровільно заявила про свій зв'язок з іноземними державами, іноземними організаціями або їх представниками, має бути звільнений від кримінальної відповідальності. На суд покладено обов'язок, у разі вчинення передбачених ч. 3 ст. 111 дій, звільнити особу від кримінальної відпові-

дальності. Аналіз матеріалів єдиного державного реєстру судових рішень дозволяє стверджувати про застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, що відображається в ухвалах суду [5].

Склади кримінальних правопорушень, що увійшли до ст. 111-1 КК України відносяться до проступків, нетяжких, тяжких та особливо тяжких злочинів.

Вважаємо, що підставами, які обумовлюють необхідність передбачення умов звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, а відтак, доповнення ст. 111-1 КК України відповідною нормою, можуть бути наступні.

По-перше, деякі кримінальні правопорушення, що вчиняються в умовах «крайньої необхідності». В Кримінальному кодексі встановлено що є крайньою необхідністю, як обставину що виключає кримінальну протиправність діяння, в ст. 39 КК закріплено: «не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності» [4].

Під словосполученням «вчинення колабораційної діяльності в умовах крайньої необхідності» варто розуміти відсутність у особи вибору вчинення діяння, що є кримінально караним. Ознаками суспільно небезпечного діяння є наступні: суспільно небезпечне (створює загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам, що ставляться під охорону КК України); свідомий акт поведінки (охоплюється свідомістю особи); вольовий акт поведінки (передбачає можливість вибору поведінки), якщо вибір відсутній, відповідно і кримінальна караність діяння відсутня (в питанні непереборної сили, фізичного або психічного примусу).

Так, наприклад, особа погоджується (вимушена) співпрацювати з представниками країни-агресора щоб уникнути смерті людей від голоду. Такий випадок трапився в маленькому селі Луганської області, що потрапило під контроль окупаційної влади з першого дня повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Всі магазини були зачинені та розграбовані, придбати продукти харчування у жителів села можливості не було.

Через певний проміжок часу окупаційна влада зголосилася допомогти жителям села та розпочати видавати набори харчування й виплачувати

матеріальну допомогу пенсіонерам. Для реалізації зазначеного була потрібна людина з села для надання списків літніх осіб, яка організує видачі харчових наборів та матеріальної допомоги. Усвідомлюючи ймовірні ризики голодної смерті для односельців та себе, однією громадянкою (далі пані Ольга, оскільки наведений приклад буде використаний в подальшому) було прийнято рішення щодо виконання зазначених обов'язків, що, фактично, підпадає під дію ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність». Ми бачимо, що за описаних умов, пані Ольга діяла у стані крайньої необхідності. Проте, за чинним КК України такі її дії були визнані підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

По-друге, особа добровільно заявила органам державної влади про свій зв'язок з представниками країни-агресора та щиро покаялась. Громадянин України, який добровільно зайняв посаду, усвідомив злочинність свого діяння та повідомив органам державної влади про вчинення дій передбачених ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність», може бути звільнений від кримінальної відповідальності за певних умов. По-перше, відсутність заподіяння шкоди національній безпеці України. По-друге, не настання тяжких наслідків або загибелі людей.

По-третє, розмір заподіяної шкоди не має перевищувати великих або особливо великих розмірів.

На прикладі кримінального провадження щодо пані Ольги, як тільки в населеному пункті з'явився Інтернет, вона повідомила органам державної влади України про свої діяння, передбачені ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність». Тобто, особа усвідомлювала суспільно-небезпечний та караний характер свого діяння, але з метою недопущення настання загибелі людей, вчиняла дії передбачені диспозицією досліджуваної статті. Чи була заподіяна пані Ольгою шкода національним інтересам України або настали тяжкі наслідки чи загибель людей? Відповідь: Ні! Питання чи варто до такої особи застосувати звільнення від кримінальної відповідальності (за умови наявності у КК України такої норми) має вирішувати суд.

По-третє, є запитання щодо «добровільності» зайняття посади у зв'язку з усвідомленням загрози життю та здоров'ю особі та членам родини. Вольова ознака суспільно небезпечного діяння викликає багато питань: перед особою постає вибір або зайняття посади, або заподіяння смерті членам родини; присутність непереборного психічного примусу (демонстрація зброї, з усвідомленням можливості її застосування); присутність непереборного фізичного примусу (заподіяння шкоди здоров'ю іншим особам), тощо.

Добровільне зайняття посади громадянином України вимагає з'ясування чи збиралась особа виконувати в подальшому покладені на неї обов'язки оку-

паційною владою саме в інтересах такої влади. Крім того, не варто забувати, що в умовах окупації та психічного тиску, особа може ставити ціль виконання підривної діяльності. Так, передбачені ст. 111-1 суспільно небезпечні діяння можуть бути направлені на з'ясування інформації щодо діяльності країни агресора з метою передачі відповідним державним органам України. Метою такої діяльності може бути викривлення існуючих даних для уникнення настання тяжких наслідків або смерті людей (знищення інформації щодо учасників антитерористичної операції на сході країни з метою недопущення розстрілу осіб).

Більшість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України вчиняються з умисною формою вини, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння та бажала або свідомо припускала настання суспільно небезпечних наслідків.

В науковій статті була зроблена спроба підняти питання щодо необхідності внесення змін до ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність». На підставі вивчення норми, щодо підстав звільнення від кримінальної відповідальності, що міститься у ч. 3 ст. 111 КК України, та певних життєвих ситуацій, що мають місце в умовах правового режиму воєнного стану на тимчасово окупованих територіях нашої держави, можемо говорити про необхідність внесення змін до ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність».

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Враховуючи наведені аргументи, вважаємо за доцільне говорити про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у разі дотримання суб'єктом трьох умов у їх сукупності:

1) вчинення колабораційної діяльності в умовах крайньої необхідності або за наявності непереборного психічного примусу (демонстрація зброї, з усвідомленням можливості її застосування) або наявності непереборного фізичного примусу (заподіяння шкоди здоров'ю особі або іншим особам);

2) особа добровільно заявила органам державної влади про свій зв'язок з представниками країни-агресора та щиро покаялась;

3) відсутність заподіяння шкоди національній безпеці України; ненастання тяжких наслідків або загибелі людей; розмір заподіяної шкоди не перевищує великих або особливо великих розмірів. Отже, є підстави щодо доповнення ст. 111-1 КК України ч. 9, яка б передбачала зазначені умови звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

Враховуючи актуальність правильної кваліфікації дій, що становлять склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, дана тема має перспективи для подальших наукових досліджень.

Література

1. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк: Румянцева Г. В., 2020. 120 с.
2. Письменський Є., Мовчан Р. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (117). С. 8–16.
3. Кузнецов В.В., Сийплові М.В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Вип 70. 2022. С. 381–388. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/259064/255759>.
4. Кримінальний кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
6. Павленко Т.А. Деякі питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. *Виклики правничої професії в умовах воєнного стану : тези доповідей та наукових повідомлень учасників круглого столу присвяченого до Дня юриста (6 жовтня 2022 року) / уклад.: О.О. Коваленко, Т.Г. Головань, М.Д. Ждан ; за ред. О.О. Коваленко*. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 47-48. URL:<chrome-extension://efaidnbmninnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bc829e36-1e4f-4a09-98e4-1d1445f0ef41/content>